

УДК 821.161.2'05-94.09Українка

DOI: 10.31471/2304-7402-2019-2(54)-163-170

**ДО ІСТОРІЇ ПЕРШОЇ ПУБЛІКАЦІЇ ТЕКСТУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
“СПОГАДИ ПРО МИКОЛУ КОВАЛЕВСЬКОГО”****А. В. Радько**

*Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки;
Інститут Лесі Українки; 43000, м. Луцьк, просп. Волі, 13;
тел. +380 (332) 24-83-02; e-mail: antonina5@ukr.net*

У статті досліджується історія створення тексту і першої публікації спогадів Лесі Українки про М. В. Ковалевського та роль Б. Якубського як її видавця. Адже він, представник українського літературознавства 20-30-х рр. ХХ ст., дослідник, текстолог і видавець спадщини Лесі Українки зробив надзвичайно багато. Зокрема, під його загальною редакцією вийшли зібрання творів письменниці у 7-ми (1923–1925рр.) та 12-ти (1927–1930 рр.) томах, де вперше видрукувано чимало творів авторки, з-поміж яких і «Спогади про Миколу Ковалевського». Ці видання унікальні ще й тим, що не лише представляли цілісно, як на той час, спадщину Лесі Українки, а також подавали ґрунтовні дослідження її творчості, а примітки до кожного тому містили варіанти та текстологічний коментар.

Ключові слова: архів, автограф, першопублікація, видання, видавництво, редактор.

Постановка проблеми та її значення. 10–20-ті роки ХХ ст. стали визначальними у формуванні методологічних засад та теоретичних принципів вивчення біографії й художньої спадщини Лесі Українки. Актуальним і до сьогодні залишається вивчення історії створення та публікації її текстів. 1913 р. у «Літературно-науковому вістнику» з'являються літературознавчі розвідки творчості Лесі Українки, М. Грушевського, М. Євшана, А. Ніковського, Л. Старицької-Черняхівської, І. Стешенка; з 1922 – по 1926 рр. монографії Д. Донцова «Поетка українського рісорджіменту (Леся Українка)», М. Зерова «Леся Українка. Критично-біографічний нарис», А. Музички «Леся Українка, її життя, громадська діяльність і поетична творчість», М. Драй-Хмари «Леся Українка. Життя й творчість». Дослідники наголошують на винятковому таланті поетеси, високому, європейському рівні її творчості, яка набагато випередила свій час і яку ще не сягнула читацька аудиторія: «вона на цілу голову переростала хистом майже всіх сучасних письменників, а лишилася дивно незрозумілою, хоч і респектованою» [2, с. 59].

Виклад основного матеріалу. Критичне осмислення творчості Лесі Українки значно гальмувалося через нестачу самих текстів, адже

«без попереднього текстологічного обстеження літературної пам'ятки дуже ризиковано робити загально літературознавчі висновки» [4, с. 8].

Твори Лесі Українки публікувалися переважно в періодичних виданнях, насамперед у львівських, здебільшого недоступних для масового читача. Збірки її поетичних творів, «Лісова пісня» (1914), незавершені видавничі проекти 1911 р. (вид-во «Дзвін») та 1918 р. (вид-во «Друкарь») швидко розійшлися. Тому творчість авторки залишалася поза межами активного культурного й літературного життя. «Творчість Лесі Українки мало знають, – писав Б. Якубський. – Її мало читали, коли вона жила й писала, бо не розуміли її; мало читають тепер, бо трудно дістати її твори [...] Вона ще не увійшла в нашу культуру, ми ще не простежили й не передумали її, як слід. І тому справжня й свідомо популярність Лесі Українки – в майбутньому» [7, с. 14].

1923–1925 рр. у видавництві «Книгоспілка» виходять друком твори Лесі Українки у 7-ми томах, а 1927–1930 рр. – у 12-ти томах. До роботи над цими виданнями залучалися найкращі фахівці: К. Квітка (чоловік Лесі Українки, він надзвичайно вболівав за уважне, по-науковому вибагливе ставлення до публікації текстів письменниці), М. Зеров, П. Филипович, А. Ніковський, О. Бургарт, В. Петров, М. Драй-Хмара, П. Рулін, О. Білецький, Є. Ненадкевич та ін. Очолив, організував та скерував роботу над багатотомником, за сприяння К. Квітки, Б. Якубський. Ці перші багатотомні видання творів Лесі Українки давали великий і серйозний матеріал для наступного вивчення творчої спадщини поетеси і заклали підвалини наступних видань її творів; вони були тією лабораторією, в якій розроблялися текстологічні принципи видання української класики.

Чимало зусиль поклав Б. Якубський як редактор, автор приміток та літературознавчих статей: «Творчий шлях Лесі Українки», «Лірика Лесі Українки на тлі еволюції форм української поезії», «Подорож до моря», «Давня казка», «Триптих», «Поема надмірного індивідуалізму (Драматична поема „Одержима“», «Осінь казка (Досі невідома „фантастична драма“ Лесі Українки)», «Невеликий діалог про неволю», «Айша та Мохаммед», «Йоганна, жінка Хустова», «Адвокат Мартіан», «Леся Українка – белетрист», «Оргія», «Леся Українка як літературний критик». Завдячуємо йому і першопублікаціями окремих творів Лесі Українки («Дим», «Осінь казка», «Місто смутку», «Прощання», «Спогади про Миколу Ковалевського», «Європейська соціальна драма кінця ХІХ століття», «Винниченко»), що подавалися у книгоспілчанських виданнях і містили перший текстологічний коментар.

«Спогади про Миколу Ковалевського», надруковані Б. Якубським 1930 року у 12-му томі видання творів Лесі Українки 1927–1930 рр., це не лише першопублікація тексту, а й єдине його джерело, подане за рукописом, що до сьогодні не зберігся. Матеріал займав 7 книжних сторінок. В архіві Лесі Українки [1] знаходимо лише чорнові замітки до цієї статті на двох блокнотних аркушах, написаних олівцем. На них Леся

Українка занотувала деякі факти з життя М. Ковалевського, плануючи використати їх у майбутній статті. У примітках до дванадцятитомника Б. Якубський веде мову про наявність лише одного блокнотного листка, текст якого цитує нижче: «Молодий 19 л. хлопець просив її дуже об тім. Потім він обманом дав їй підписати “дарственную” на ґрунти під дворища селянам і тим способом хуторяни стали не зовсім безземельними.

Вчився спочатку десь в пансіоні жіночому, потім в Полт. гімн., потім Київськ. унів. 1863 р. спочував повстанню і брав участь в урочистих проводах... в кадетському лісі. До бунтівників ніколи не належав, у “ділі” жадному заплутаний не був. До крайнього напрямку... відносився толерантно, не боронив зібрань у своїй хаті, ратував, ховав і т. і., але в принципі був проти» [5, с. V]. Б. Якубський без змін подає цей чорновий рукопис у примітках, лише додає певні коментарі (у першому реченні біля слів «просив її» – зазначає: «очевидно матір»; щодо 1863 року вказує: «помилково написано: 1363 р. Мова йде про польське повстання 1863»), розкриває авторське скорочення «бунт.» – «бунтівників», про два пропуски у тексті, на місці яких поставив три крапки, коментує: «Листок порваний, з дірками, – через те двох слів не вистачає, а встановити їх з контексту не вдалось» [5, с. V]. У машинописній копії, зробленій О. Косач-Кривинюк, друге слово з невстановлених Б. Якубським розшифровано – «жінка» [1]. Крім того, вона подає продовження тексту рукопису, який Б. Якубському, очевидно, був невідомий: «Жінка розійшлась через незгоду вдачі і через те, що не хотіла підводити його під риск через справи, в принципі йому несимпатичні. Відносився до кінця з повагою, як до друга і як до людини “героїчної” (“Дорогому другу”). Практична діяльність після заслання. Забраний для “очистки воздуха”» [5, с. V]. Редактори дванадцятитомного видання творів Лесі Українки 70-х років у примітках подають цей чорновий текст повністю [6, с. 310].

«Спогади про Миколу Ковалевського» готувалися до збірника на пошану М. Ковалевського, найвідданішого учня М. Драгоманова. За упорядкування матеріалів взявся М. Павлик. Проте задум не здійснився, а частина матеріалів була опублікована у «Літературно-науковому віснику» 1908–1909 рр.

Леся Українка з радістю відгукнулась на пропозицію долучитись до роботи, адже надзвичайно поважала Миколу Васильовича, «свою високу освіту, – писала О. Косач-Кривинюк, – вона здобула власною силою без учительської допомоги (коли не вважати за вчительську допомогу поради й настанови старших досвідчених людей, як Лесині батьки, як дядько М. П. Драгоманов, як Михайло Васильович Ковалевський, що їх поради Леся високо цінувала)» [3, с. 51]. М. Ковалевський «цікавий не стільки через такі чи інші обставини його життя, скільки через свій характер, надзвичайну енергію, витривалість і силу переконання, яким він так одрізнявся від маси своїх земляків, – тож власне на сю характеристику

звертаю я головну увагу в своїх споминах» [3, с. 477]. «Нема його, і мов людей не стало» [3, с. 413] – написала Леся Українка на вінку, що послала з Ялти до Києва на його могилу. Донька М. Ковалевського, Галя Ковалевська-Деген, була її близькою приятелькою, «Лесина “товаришка і посестра”» [3, с. 377]. Власне, не прийнявши передчасної смерті дочки (через нещасливе подружжя покінчила з життям, кинувшись під поїзд), через самотність, М. Ковалевський помер 1897 року від крововиливу у мозок.

Від самого початку Леся Українка запланувала написати біографію. Але забракло фактичного матеріалу: «одразу я сподівалась [...], що матиму багато матеріалів, а тим часом вийшло, що дістала тільки пачку його лекцій по літературі, почула кілька оповіданнів про те, що і сама більш-менш знала, і – більш нічого. До брата його мені не радили вдаватися, бо, кажуть, вони були посварені здавна і сливе не знались. Більше близьких родичів нема, а, наприклад, Дегени знають його з тих часів, коли і я вже була з ним знайома. Просила я ще літом одного його університетського товариша прислати мені які спомини, але досі не маю “ні одвіту, ні привіту”. Навіть того не можу довідатись: коли вродився, коли, де учився etc. Отже мушу змінити план роботи і замість біографії (властиве, нарису біографії) напишу хіба свої власні спомини та й годі» [3, с. 452]. Зважаючи на це і на життєві обставини, а робота відповідальна і вимагала «інтенсивного і, більш-менш, постійного напруження пам’яті, систематичного думання» [3, с. 597], плани змінилися і замість біографії Леся Українка написала спогади, які залишилися незакінченими.

Готуючи до публікації текст «Спогадів про Миколу Ковалевського», Б. Якубський вже мав змогу, на відміну від Лесі Українки, дістати більше матеріалу, адже на той час в опублікованих спогадах Олени Пчілки, І. Франка, Магіна, М. Грінченкової подавався життєпис М. Ковалевського (власне до останніх він скеровує читача у примітках). На основі зібраного матеріалу Б. Якубський написав коротеньку біографічну довідку і розмістив її у примітках до статті. Зокрема вказав дату та місце народження, де здобув освіту, як склалося його сімейне життя, арешт, заслання, останні роки життя тощо. Всю цю інформацію підкріпив датами. Окремо зупинився на його захопленні постаттю М. Драгоманова: «Коли 1882 р. він повернувся на Україну і знов оселився в Києві, то сильно захопився наукою Драгоманова (1841–1895), дядька Лесі Українки, тими думками, що той висловлював ще живучи в Києві, а після й за кордоном. Ковалевський став з того часу найвідданіший драгомановець, проповідник його ідей і поглядів на українську справу. Коли Драгоманов повинен був кинути Київ і емігрувати до Швейцарії (в Женеву), Київська громада обіцяла йому гроші на життя й на друкування його праць. Але як тільки він вирушив з України, люди, що складали тоді українську громаду, незадоволені з його роботи, покинули надсилати йому обіцяні

гроші. Тоді Ковалевський почав збирати з усіх кутків України кошти для свого вчителя і для видання його праць. 1894 р., коли святкували 25-тилітній ювілей наукової роботи Драгоманова, Ковалевський поїхав до Софії, де тоді професорував Драгоманов, і вони побачилися вперше по 18-тилітній розлуці. По смерті Драгоманова Ковалевський продовжував збирати гроші для допомоги окремим українським діячам радикальної партії і часописам цієї партії» [5, с. V–VI]. Цей коментар значно допомагає читачеві та дослідникам сприймати текст спогадів в контексті епохи, об'єктивно оцінити постать М. Ковалевського і ті події, які описує Леся Українка.

Одним із важливих джерел дослідження текстологічної історії художніх творів є епістолярій письменника. Значно допомогли Б. Якубському опрацьовувати рукопис «Спогадів про Миколу Ковалевського» листи Лесі, зокрема до М. Павлика. Про це він зазначає у примітках, анонсує публікацію епістолярію авторки у 13-му томі (друк тому не зреалізувався). Завдяки листам, Б. Якубському вдалося простежити процес зародження і становлення тексту, адже там міститься інформація про те, як і коли постав задум, як просувалась подальша робота, і остання згадка з обіцянкою авторки: «визначу виразний термін і дотримаю його вірно» [3, с. 597].

Леся Українка розпочала працювати над спогадами у другій половині 1898 року, готуючи матеріал до роковин смерті М. Ковалевського (до жовтня 1898 р.). Непросто далася письменниці ця робота. У листі до М. Павлика від 23 січня 1899 року вона пише: «Почасти винні тут інші, на кого я даремне надіялась, що постачать мені матеріялів; почасти, і то головно, винна я сама: стільки раз міняла план роботи, що врешті взялася до писання тоді, коли часу до виїзду зосталось мало, а тут почалися збори, прощальні візити, та ще нагодився реферат, що треба було на термін написати, от так моя робота спинилась. [...] Маю надію, що таки сама скінчу свою роботу, а коли ні, то оправданням мені почасти може те служити, що я і других не менше цікавих для мене работ не покінчила, напр[иклад], одної популярної брошури, двох драм etc., не звела до купи своїх віршів. Ну, що ж, як заставлять у пеклі поміст мостити, то хоч буде чим!» [3, с. 466-467].

За цей час вона пережила чимало сумних і фізично важких моментів (операція в Берліні, смерть С. Мержинського тощо), це був період, коли «а б с о л ю т н о не була в стані писати» [3, с. 477]. На пораду М. Павлика надиктовувати текст, відповідає: «Ви кажете диктувати: на жаль, не можу, не вмю сього абсолютно, куди й думки всі діваються! Я навіть не люблю, щоб хтось [був] біля мене, як пишу, а вголос думати можу тільки в гарячці. Тут всі обставини настільки не сприяють писанню, що поки я тут, я не літератор і навіть не людина, а хірургічно-

ортопедичний манекен [...]. Писати “як небудь”, аби не гаяти [часу], я могла б, але не хочу, бо занадто люблю пам'ять М[иколи] В[асильовича Ковалевського] і говорити про нього прилюдно, не узброївшись тим хистом і талантом, на який тільки можу здобутись в нормальніших, ніж тепер, обставинах, не вважаю згідним ні з моєю любов'ю, ні з моєю літературною гордістю (признаюсь, що вона таки в мене є). Се робота більше белетристична, ніж компілятивно-біографічна, а белетристика мій фах, *darum sol lich das beste leisten* [Тому я повинна дати щось найліпше. – Р. А.]» [3, с. 489–490]. У листі до того ж адресата від 2 лютого 1902 року Леся Українка востаннє згадує про написання спогадів і дає обіцянку неодмінно їх закінчити.

Отже, з листів Лесі Українки до М. Павлика простежується історія становлення тексту спогадів про М. Ковалевського, а також це джерело для встановлення датування. Дотримуючись основного принципу датування у виданні творів Лесі Українки (датовати твір роком початку праці над ним), Б. Якубський означає час написання «Спогадів про Миколу Ковалевського» 1899 роком на підставі листа авторки до М. Павлика від 9 травня 1899 року. Цим роком фіксує написання незакінчених спогадів і О. Косач-Кривинюк, але робить невеличкий коментар про те, що «почато в другій половині 1898» [3, с. 507]. У дванадцятитомнику 70-х років спогади датуються кінцем 1898 року на підставі листа до М. Павлика від 14 листопада 1898 року, тобто за згадкою про те, що Леся Українка власне працює над текстом, зауважуючи: «цілком очевидно, що з приїздом до Берліна Леся Українка за станом здоров'я не змогла взятися за продовження спогадів. Не поверталася вона до них і пізніше» [6, с. 310]. На нашу думку, «Спогади про Миколу Ковалевського» ймовірніше датуються 1898 роком, але не на підставі листа від 14 листопада 1898р., в якому чітко фіксовано «спогади про М[иколу] В[асильовича] я тепер пишу» [3, с. 455], було ще принаймні три листи цього року (2 липня, 20 липня, 4 жовтня), в яких Леся Українка розповідає про роботу над означеним текстом. Отже, в листі до М. Павлика від 2 липня 1898 р. вперше йде мова про написання спогадів. Остання згадка – 2 лютого 1902 року.

Зважаючи на те, що автограф «Спогадів про Миколу Ковалевського» не знайдено, неможливо дослідити, наскільки дотримався Б. Якубський авторської волі, публікуючи текст із рукопису. Усі наступні перевидання спогадів використовують текст цієї першопублікації, роблячи лише незначні втручання: редактори видання 70-х років розкрили авторське скорочення М. В. (Микола Васильович), М. П. (Марія Павлівна); відповідно до вимог діючого правопису замінили «мусіла» на «мусила», «яким небудь» на «яким-небудь», «вражіння» на «враження», «гречности» на «гречності», «діалектичну» на «діалектичну», «Бетговена» на «Бетховена» та ін.; місцями втруtilись до пунктуації.

Висновки. Отже, першопублікація «Спогадів про Миколу Ковалевського», зреалізована Б. Якубським у 12-му томі 1930 року, є авторитетною і, за відсутності автографа, єдиним збереженим на сьогодні примірником цього тексту.

Література

1. Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 2, № 868.
2. 2. Донцов Д. Поетка українського Рисорджимента (Леся Українка) / Д. Донцов // Літературна есеїстика. – Дрогобич: Вид. фірма «Відродження», 2009. – С. 59–96.
3. 3. Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка. Хронологія життя і творчості : препринт. вид. / Ольга Петрівна Косач-Кривинюк ; вст. ст. М. Г. Жулинського. – Луцьк: Волин. обл. друк., 2006. – XI с. – 928 с.
4. 4. Коцюбинська М. Крізь магічний кристал тексту / Михайлина Коцюбинська // Мірошніченко Лариса. Леся Українка. Життя і тексти / Передмова Михайлини Коцюбинської. – К.: Смолоскип, 2011. – С. 7–16.
5. 5. Леся Українка. Твори / Леся Українка // Українка Леся. Зібрання творів У 12 т. Т. 12. – Київ – Харків: Книгоспілка, 1930.
6. 6. Українка Леся. Літературно-критичні та публіцистичні статті / Леся Українка // Українка Леся. Зібрання творів У 12 т. Т. 8. – К.: Наук. думка, 1977. – 320 с.
7. 7. Якубський Б. До долі творів Лесі Українки / Б. В. Якубський // Творчий шлях Лесі Українки. Біографічні матеріали: зб. ст. / вст. ст. Л. Скупейка; упоряд. та прим. А. Радько. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – С. 14–22.

Стаття надійшла до редакційної колегії 09.09.2018 р.

Рекомендована до друку д.ф.н., професором Костусяк Н.М.

FROM THE HISTORY OF THE FIRST PUBLICATION OF LESIA UKRAINKA'S TEXT OF THE “MEMORIES ABOUT MYKOLA KOVALEVSKY”

A. V. Radko

Lesia Ukrainka Eastern European National University;

43000, Lutsk, Voli Ave, 13; ph. +380 (332) 24-83-02;

e-mail: antonina5@ukr.net

The article considers the history of the creation of the text and the first publication of Lesia Ukrainka's memoirs about M. V. Kovalevsky and the role of B. Yakubsky in it as a publisher. B. Yakubsky is a representative of the Ukrainian literary studies in the 20s-30s of the twentieth century, a re-

searcher, textologist and a publisher of the Lesia Ukrainka's literary heritage. The author of the article lays emphasis on the role of B. Yakubsky, since under his general editorship, a collection of works by Lesia Ukrainka appeared first in the seven-volume (1923-1925) and then in twelve-volume (1927-1930) editions, where the poetess's «Memories about Mykola Kovalevsky» were published among a great number of other famous works. These publications are unique as they not only represent holistically the literary heritage of Lesia Ukrainka, but also provide solid studies of her creativity, and the notes to each of them, which contain variants and a textual commentary, are of great importance.

Key words: *archive, autograph, first publication, edition, publishing house, editor.*